

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њоеитике модернизма у лирској ѡрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама ѡсама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о ѡрадиционалном доживљају оносћраной и неким елементима</i> <i>фолклорной модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡерминологија и ѡена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formulaity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новијој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоводака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злосављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Айсџраховање и есџеџизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Исџорија и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеолоије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моџив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као инџерџреџиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Миронча, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другима, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Праћећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећерованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова ѿред ѿуиѿа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означаавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿућа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ИВО АНДРИЋ И ИСАК САМОКОВЛИЈА*

– прожимање наративних сензибилитета –

НЕДЕЉКА В. БЈЕЛАНОВИЋ**

С а ж е т а к. – Пажња овог рада концентрисана је на стожерне стубове посматраних наративних концепата – приповједне поступке, формирање наративних гласова, хронотопе и начин њихове конструкције и удио митског, али превасходно на специфичну атмосферу, тон, емоционални квалитет прозе која је у фокусу. Премда се компаративни оквир који подједнако третира и сличности и разлике намеће као нужан, тежња је заправо да се докаже и боље освијетли сродност наративних сензибилитета два велика приповједача.

Кључне ријечи: наративни сензибилитет, атмосфера, хронотоп, слика свијета, емоција колектива

Тема о којој је овом приликом ријеч настала је као готово инстинктивна реакција на један темељан текст са фокусом на компаративном посматрању управо ове двојице приповједача. Опис стожерних стубова оба дјела завршен је напоменом „да су Самоковлија и Андрић, поред свих додира, допуњавања, прожимања и сличности, ипак антиподи“ (Вучковић 1986: 51), чији се приступи разликују у општим антрополошким визијама свијета, будући да је Самоковлијина у коначном збиру позитивна, а Андрићева, а шта би друго могла бити, до негативна. Када је читање тог текста приведено крају, остало је над њим да лебди једно велико питање које је било немогуће отјерати ни затомити – одакле онда у читаоцу који је аутор овог текста, али и неким другим читаоцима са којима се разговарало, утисак не само о начелној, него и истинској сродности приповједачких сензибилитета два велика приповједача, утисак који прелази у тврдо увјерење како вријеме од читања одмиче а импресије се слијежу или ишчежавају?

Том тврдом увјерењу ипак је требало доказа, или бар образложења. Помињани је текст (анализирајући когнитивне аспекте нарације оба ау-

* Рад је настао у оквиру пројекта „Смена поетичких парадигми у српској књижевности 20. века: национални и европски контекст“, бр. 178016, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

** Институт за књижевност и уметност, nperisic@gmail.com

тора, приповиједну дистанцу, интервенције иронијске свијести, филозофију витализма, аисторизам код једног, хотимичну историзацију код другог) ишао у правцу става да се – премда њихов развојни пут прати извјесна врста симултанитета до Самоковлијине смрти¹ – два приповједача концептуално разилазе будући да Самоковлија у стилизацији чини корак уназад, ка приповиједној парадигми српског приповиједања почетка XX вијека (Кочић, Ћипико, Станковић). Требало је онда исходиште тврдокорној импресији о истинској сродности наративних сензибилитета потражити на другом мјесту – у диспозицији специфичне осјећајности оба посматрана наративна обзора.

Размишљати у том правцу може да наведе на посмисао да је проучавање емотивности једног књижевног дјела у суштини једноставан посао. Али није сасвим тако. Понајприје, да једно добро књижевно дјело говори о емоцијама и изазива их, то стоји као чињеница што се сама по себи и одувјек подразумијева. Ипак, подразумијевајуће ствари умију да остану испод радара херменеутике као исувише очигледне, па чак и помало баналне – љубав, мржња, туга, радост, стид, стрепња... у причи именоване често измичу накнадним проучавањима јер чврсто укотвљене у сопственој семантици нису погодне за металингвистичку и метанаративну надградњу,² чиме студија једног конкретног наратива остаје

¹ Три године млађи Андрић живио је још пуне двије деценије након смрти Исака Самоковлије.

У вези са поменутиим приповиједним синхронизитетом, и грађом коју овдје разматрамо, вриједи напоменути да се прва Андрићева збирка појавила 1924, а Самоковлијине „Дрина“ и „Рафина авлија“ 1927. у СКГ. Двије године касније, 1929, објављена је Самоковлијина збирка *Од ђрољећа до ђрољећа*, док се Андрићеве *Пријовейке* у издању СКЗ појављују 1931. Самоковлијине *Пријовейке* из штампе излазе 1936, када и Андрићеве *Пријовейке* (књ. 2). Као што је добро познато, *Госпођица*, *На Дрини ћурија*, *Проклетја авлија* и *Изабрane пријовейке* штампани су 1945, а Самоковлијин *Носач Самуел* 1946. Сматрамо да није случајност што се разматрани наративни опуси на тако интензиван начин прожимају баш када се у обзир узме тих непуних двадесетак година међуратног периода (ако узмемо за премису да је после II свјетског рата објављено оно што је раније настајало).

² Занимљиво је да *The Cambridge Companion to Narrative* емотивну атмосферу (или је довољно рећи само: атмосферу) наратије не сматра њеним круцијалним састојком, па нема ни поглавље посвећено њој. Ни *The Cambridge Introduction to Narrative*, претендујући да се позабави самим фундаментима приповиједања и опширно се бавећи генезом наратива, временом, ликовима, типовима наратора и њиховом поузданошћу, затим пријемом, дистанцом читаоца, проблемом свођења наратије, социкултурним контекстима и њиховом алтернацијом баш под дејством наративних матрица... опет о емотивној природи једног књижевног текста ништа не казује. У *Наратолошком речнику* Џералда Принса (2011) такође нема одредница посвећених овим феноменима. У књизи *Atmosphere, Mood, Stimmung* Ханс Гумбрехт пише да је другу половину двадесетог вијека обиљежио изразити интелектуализам у проучавању приповиједних структура – когнитивна спекулативност у потпуности је потиснула анализу сензитивности (2012: 5). Сматрајући, с друге стране, да је анализа атмосфере, тона или *штимунја* једног

осиромашена за значајан, ако не и најзначајнији аспект. Значајан у конструктивном смислу, будући да емоционалну потку једне приповијетке, романа, свеједно је, посматрамо и као осовински структурни елемент *саме нарације*.

Шта, дакле, подразумејемо под том наизглед прозирном одредницом *наративни сензибилитет*? Саморазумљиво, најприје осјећајни набој одређеног дјела, систем његових емотивних пулсних тачака и њихову међуусловљеност и комуникативну мрежу. Али, једновременно, наративни сензибилитет или наративна сензитивност означава би сложен *процес изградње* једног комплекса емоција кроз призму говора: та посредована емотивност зависна је у потпуности од природе језика као медијума и његових одабраних матрица. Самим тим, осјећајност у једној причи увијек је на извјестан начин *дружбена*, узглобљена; сензибилитет је под већом или мањом влашћу логоса и његових обликотворних потенцијала. Он се може, дакако, пригушивати или пренаглашавати у односу на предзнак проседеа који носи, њиме се дакле у причи увелико манипулише. Главну улогу играју одабрани приповједачки модели – најочигледнији примјер разлике у емоционалној дистанци од исприповиједаног јесу бирање лица преко кога се наратив презентује и/или фокализује, степен присуства доживљеног говора (кога је сразмјерно мало у оба приповједна опуса), али и уређење говорног низа и избор лексике.

Ту наилазимо на прва озбиљна подударња два приповједачка сензибилитета. У посматраном корпусу, приповијетке које носе *Ich-form* предзнак ријетке су: преовладава дистанца бестјелесног наративног тока, прецизне геометрије и уређеног излагања, или пак аукторијалног приповједача (и код Самоковлије и код Андрића), што је традицијска нит пружена ка епским приповиједним моделима реализма (и у вези је са поменутиим проседеом). Посљедњи се помаља нарочито тамо гдје се искази згушњавају у гномско,³ или пак кад се поводом одређених догађаја дају

специфичног дјела незаобилазна при склапању цјеловите слике о њему, исти аутор се пита да ли их је могуће правилно реконструисати са историјске тачке гледишта, и шта би таквом реконструкцијом у додиру са савременим условима рецепције једно дјело уопште добило. „Скептичан сам по питању способности ‘теорија’ да објасне атмосферу и расположење, и сумњам у моћ ‘метода’ да их идентификују“, децидан је Гумбрехт (2012: 15, превод наш).

Речник књижевних џермина под одредницом „Атмосфера“ доноси, између осталог, да се она остварује „тонским и осећајним модулирањем тематике, асоцијативним и сликовним поистовећивањем спољашњег и унутрашњег, природе и доживљаја, друштвено-историјског простора и појединачне судбине“ (2001: 60).

³ Примјера је доста и готово је сувишно и наводити их. Концентрација у гномично или метанаративни коментар долази као уопштавање искуства, брана поетизацији и отвореној емотивности. И временска и ситуациона дистанца спутавају непосредни лиризам који би избио у додиру са пресудним догађајима. И док је код Андрића тај ваннаративни искорак у коментар општепрепознатљива одлика стила, код Самоковлије

опсервације о егзистенцијалном – што се такође назива управо *ауктиоријалном ујадицом* (Принс 2011: 87).⁴ (Овдје смо дакле прије склони да се сложимо са Куленовићем, који сматра да Самоковлија није нимало сентименталан писац, него са Вучковићем који га назива *нежним лириком*). Тада претеже и оквирна дескрипција са јасно разазнатљивим покретом дистанцирања од исприповиједаног, као у двама причама о јеврејским самоубицама, угњетаваним од сопствене заједнице у животу, одбаченим и после смрти.⁵

<p>Јевреји се растркаше као мрави. Брзо изиђе комисија и изврши преглед. Сахранише је одмах пред вече, у дну јеврејског гробља, крај саме цесте. Све су радили хитно и шутке. (2012: 42)</p> <p>И. Андрић, „Љубав у касаби“</p>	<p>Ограђени дио гробља има велике димензије, али ипак нису сви гробови у огради. Неколико гробова је доље при дну и неколико горе на врху остало је изван оgrade. Међу овима је сигурно и Хајмачов гроб. (1972: 164)</p> <p>И. Самоковлија „Од прољећа до прољећа“</p>
---	--

је нешто рјеђа, али ипак препознатљива карактеристика која га доводи са овим првим у поетичку везу: „али њене усне се нису мицале, толико је била уморна, уморна као многи који се боре за маличак среће у животу, а срећа им измиче све даље“ (Самоковлија 1972: 82). Упоредити са, на примјер, одломком из „Пута Алије Берзелеза“: „И још се једном јави мисао са којом је сто пута заспао, нејасна, никад докраја домишљена, а увредљива и јасна мисао: зашто је пут до жене тако вијугав и тајан, и зашто он са својом славом и снагом не може да га пређе, а прелазе га сви гори од њега?“ (2012: 22).

⁴ Широм дескрипцијом јеврејског гробља завршава се приповијетка „Од прољећа до прољећа“. Тај издвојени, помало контемплативни одломак кореспондира са одломком из Андрићевог текста посвећеним управо Самоковлији: „од босанских Јевреја сефарда остало је данас, као једини траг, њихово старо и велико сарајевско гробље на оштрој стрмини изнад Миљакце, у ком су се у току више од сто година сахрањивали нараштаји. Али тешки надгробни каменови тога гробља и натписи на њима, који и иначе мало казују, бледе све више и нестају са сваким даном. А покојници у овим гробовима су двоструко мртви и сами јер немају међу живима својих и блиских који би их обилазили“ (Андрић 1997а: 224).

⁵ Колико је Андрићу било стало до ове теме говори и то што јој се враћа у постхумној објављеној *Кући на осами*. У другачије концепцијски заснованој наративној цјелини, у улози ја-приповједача (али не учесника у догађајима, него само проводника приповиједног тока), као да је остало мало више простора за етички коректив: „Разабрао сам оволико. Његов гроб се налази већ четврт столећа на гробљу у С. Ту је покопан једног новембарског поподнева оне исте године кад смо се срели у возу. Три дана раније нађен је његов леш у мутном рукавцу реке, у самом плићак тога рукавца. Сахрана је обављена уз учешће готово свих грађана С. и уз појање свештеника, иако су сви тврдо веровали да је починио самоубиство. (Комисија у којој су били и лекар и судија није дала одређено мишљење.) Али људи су сматрали да је човек био изгубљен још пре него се изгубио у мутној води и у муљу безименог речног рукавца, и да не би било право још га и кажњавати због тога“ (2012: 617).

Сродан је и поступак суспрезања наративне и осјећајне тензије на самом почетку, отварањем приповијетке јасном антиципацијом, или чак саопштавањем исхода:

<p>Испричаћемо кратко али вјерно како су искушења дошла и прошла, и како су их брегови подносили и коначно им одолили. (2012: 78)</p> <p>И. Андрић, „Рзавски брегови“</p> <p>Сви су се изјаснили против Анице. Не само комшиluk и познаници и пријатељи него, са малим изузецима, и њена породица. Њен отац је није примио у кућу оне септембарске вечери кад је одбегла од мужа, и доцније јој је поручио да у његовој кући нема места за беснуље-побегуље које „траже хлеба над погачу“. (2012: 256)</p> <p>И. Андрић, „Злостављање“</p>	<p>По његовој смрти наслутило се какав му је живот био, те људи слепоше раменима, вични мужевно да осјете туђу бол, а дјеца се забезекнуше кад ненадано у њих јурну вијест о вађењу леша на чекрк из дубоког бунара. (1979: 114)</p> <p>И. Самоковлија, „Од прољећа до прољећа“</p> <p>О Ханучином страдању, о том језивом догађају, причало се у граду много. Причало се више покретима руку и ужасом разрогачених очију него ријечима. (1979: 194)</p> <p>И. Самоковлија, „Гавријел Гаон“</p>
--	---

Међутим, грађење специфичне емотивности одређеног дјела ни-уколико не почива само на успостављању система нарације, нити њено тумачење може да се заврши на идентификацији лица, гласова, модуса. У крајњој линији, овдје није наодмет ни питање шта ћемо тачно подвести под *ойсеј осјећајности* у једном књижевном тексту: емоцијом свакако можемо сматрати и његов цјелокупан *џон* или се пак ограничити јасно на оне тренутке када презентовани личностни ентитети изражавају препознатљиво осјећање – били они појединачни или пак колективни. Уведена дистинкција значајна је баш за приповиједну поетику како Андрићеву, тако и Самоковлијину. Јавља се као тачка интензивног разумијевања међу два моделована свијета, чије се границе, видјећемо, у појединим приповијеткама идеално поклапају.

Биће јунака обје прозе сагледава се у двострукој презентацији идентитета: и персонално профилисаног (често извора наративних импулса) и свеprisутног колективног – бастiona заједнице. Прецизније, и Самоковлија и Андрић рачунају на препознавање снажног и уређеног обрасца понашања једног групног ентитета, па се самим тим и не мора посебно образлагати ужас настао послије пребјегаврејске жене муслиманима, развода, забрањене љубави у касаб, самоубиства и слично. Емоција масе, колектива, истовремено се јавља као жива управљачка сила у тежњама издвојених, скоро гетоизираних

група да се ништа не окрњи од природе и части колективних идентитета.⁶ И иако данас осјећање апокалипсе поводом малог породичног слома не морамо ни дијелити ни поштовати – као говорници језика, баштеници традиције, интуитивно га појмимо и барем док траје прича учествујемо. Витгенштајн је већ то једноставно образложио – *Границе моја језика су и границе моја свијета*.⁷ Дијељење заједничког хоризонта емоционалних реакција свакако не мора бити идеално да би реципијент одређеног наратива перципирао причу, али одређени обрасци положени у склоп што рачуна на саживљавање са осјећајним профилем лика траже да буду препознати е да би се очекивани окидач емоције уопште активирао.

Фрустрација појединца варнички у додиру са стегом освештаних правила, производећи, једнако у оба приповиједна свијета, магму пркоса, срамоте, ускраћености, обиљежености и губитка. Емоција колектива тако се јавља као етички коректив у односу на индивидуу која се издваја:

„У касаби, где људи и жене личе једно на друго као овца на овцу, деси се тако да случај нанесе по једно дете, као ветар семе, које се изметне, па стрчи из реда и изазива несреће и забуне, док се њему не подсеку колена и тако не поврати стари ред у вароши.“ (Андрић 2012: 131)

Издајање може бити и на први поглед очигледно – па иако актери нису сами одабрали такву судбину (рецимо, код Андрића дјевојчица Роза, а код Самоковлије Мирјама), физичка издвојеност се такође гледа попријекло и кажњава одбацивањем.

⁶ Од изузетног је значаја не заборавити да и Андрић и Самоковлија народ који насељава заједнички хронотоп истовремено посматрају и као нераздјеливу целину и свијет међу собом непомирљиво издијељен и до крви завађен. Не изненађује што Андрић ту амбиваленцију експлицира што цијелим приповијеткама, попут „Писма из 1920“, што напоменама попут оне да заосталост једнако тлачи *наш свијет све четири вјере*. (Андрић 2012: 234, 301, 304, 369)

⁷ Патрик Колм Хоган у књизи *Ум и његове ириче* тврди да наративи које људи његују у различитим срединама слиједе *ојраничен број* схема задат културолошки условљеним представама о емоцијама. Такође је позната и теза одређених струја психологије према којој је емотивност, свакако, прирођена људска особина, али су природа те осјећајности, начин на који се испољава и прилике у којима се јавља – искључиво културолошки задати. Ова теорија повезује Хогана са напријед цитираним Гумбрехтом и његовим ставом о немогућности да се атмосфера теоријски уобличи и пренесе: идеална перцепција сензибилитета једног дјела, закључили бисмо, тражи не обавијештеност читаоца, него реципијента који *осјећа* социокултурни контекст у коме је дјело настало.

<p>За своје године исувише мирна и прибрана, она је на све око себе гледала хладним погледом својих небески плавих очију, кретала се спокојно и смело, као неприкосновена, међу дивљим и немирним дечама, обезбужавајући их својим ретким, месечинастим осмејком. На њој су увек хаљине јасних и шарених боја. Тако је мајка одева. По цело лето могла се са друма или са моста видети, као светла и јарка тачка међу мрким, обалом раштрканим ликовима дечака, Роза Калина. (2012: 429)</p> <p>И. Андрић, „На обали“</p>	<p>Мирјама је имала и мали шарени амрел, имала је и двије луткице са плавом коврчастом косом и очима плавим као небо. И сама је била плава и румена као лутка. У сокаку, у махали, била је као право чудо међу осталом јеврејском дјецом са црном чулавом косом, великим тамним очима, босоногом, у старим закрпљеним и замазаним хаљиницама. (1989: 201)</p> <p>И. Самоковлија, „Мирјамина коса“</p>
---	---

И не само то. Оба писца углавном (са понеким изузетком) ту колективну силу сагледавају под негативним предзнаком, као непрестано будан, репресиван потенцијал заједнице. Норме понашања постају узрок насиља над бићем појединца, а емпатија ишчезава. Саучесништво и саосјећање чувају се за оне које је несрећа погодила мимо њиховог знања и воље, не личним избором. У настојању да се очува драгоцен поредак, јединка се приноси као жртва, њена патња је неминовна, па чак и потребна. Тако је када се Јевреји обруше на несрећног ушкопљеника Хајмача коме је жена одбјегла Турчину, тако се народ у цркви непријатељски поставља према несрећној милосници Мари, тако дјеца код обојице приповједача показују садистичке тенденције и према слабијим вршњацима, али понајприје према изопштеницима и обиљеженима.⁸ У сукобу

⁸ Код обојице приповједача дјеца су посебна врста колективног идентитета, група која понекад воде садистички, скоро бестијални нагони, нарочито онда када долазе на праг сексуалности или се удружују да муче одбачене чланове заједнице или припаднике друге вјере. У сликању њиховог понашања види се наличје танке покорице цивилизације што је добијају доцније, с одрастањем и васпитањем, а која се опет стргне врло лако, у посебним приликама, као што су алкохолисаност или припадање распомамљеној гомили (када пијане аге туку и муче Ђоркана „по ћулаху“, или код Самоковлије „беспослени трговци“ натичу сламнате шешире „чаршијским идиотима“). Код оба писца просторно условљена атмосфера утиче на формирање колективног дјечјег лика: „Затворен видик, мршава земља, дивља клима, честе похаре и ратови, давали су већ дјеци касаблијски изглед, борбен и манијачки“ (2012: 39), пише Андрић. „Горе на врху сокака муслиманска дјеца пиште на врбове пиштаљке, а доље пред Садином чесмом хрпа јеврејске дјеце сплиће се и расплиће сва у живом покрету, вришти у стотину гласова [...] Први пут, ето, осјетила та дјечица, босонога, из мемљивих кућица, топлу калдрму по табанима и на очи им ударно сјај“ (1972: 127), чита се код Самоковлије. И један и други, такође, посебну пажњу придају малим дјечјим митовима које најмлађи плету међу собом – у њима су језгра доцнијих страхова, опсесија и нагона, личних и колективних.

пробуђене индивидуалности која пркоси са заједничким тврдим фронтом обичаја и етике најупечатљивија емоција је фрустрација, осјећање осујећености, познато свим ликовима и Самоковлијиним и Андрићевим. Често се стога бирају и јунаци и физички обиљежени – немогућност достизања сањаног живота тако је додатно потцртана, а патња и фрустрација продубљене, као код Ћоркана, смијешног и кратконог Ђерзелеза, „шпањолског Јеврејина“ Јусе, ушкопљеника Хајмача, болесног и кривonosог Самуела и његове прерано остарјеле невјесте Саруче. Читаочева саучесничка туга, помало и надмоћна, обавија расцјепе и сломове ликова што долазе након сањарења до подвојености. Као у кјароскуру, интимно двојништво је црнокарневалско, донкихотовско, гротескно:

<p>А Ћоркану не треба много па да га трону и разнеже. Точе му рум за румом и уверавају га да он не само да је млађи и лепши и „срцу“ далеко ближи Паши, него да он није, на крају крајева, ни такав сиромах као што се мисли и као што то изгледа. Ти докони људи смислили су у дугим ноћима, поред ракије, читаву причу: како је његов отац, непознати турски официр, кога никад није видео, оставио негде у Анадолу велика имања своме незаконитом сину у Вишеграду, као једином наследнику, али како су неки тамошњи рођаци омили извршење тога тестаментa; како би сада само требало да се Ћоркан појави тамо негде у далекој и богатој вароши Бруси и да разбије сплетке и преваре тих лажних наследника и узме оно што му припада. [...]</p> <p>Ћоркан их слуша, пије и само уздише. Боли га све то, али и мило му је да се овако осећа и држи као човек кога су преварили и покрали и овде у касаби и тамо негде у далекој, лепшој земљи одакле је његов непознати отац. (1997: 200)</p> <p>И. Андрић, „На Дрини ћуприја“</p>	<p>Исправљао се под сепетом што је боље могао. Срце му је куцало као да је саљевено од самог туча. Све је звонило око њега. Бакалин ће он бити, бакалин! и неће се више звати „носач Самуел“, него „бакалин Самуел“. И неће се више повијати под пуним сепетима, ни грбити под врећама набијеним кавом и брашном. Доста је тога било ових десет година! Доста и предоста. Сад ће сједјети као човјек у својој радњи, мјериће муштеријама со, шећер и каву, налијеваће им гас и зејтин, носити „плајвас“ задјенут под фес крај самог уха, онако како носе бакалин Садо, бакалин Менто и бакалин Јусо. (1972: 45)</p> <p>И. Самоковлија, „Носач Самуел“</p>
--	---

Па ипак, ни за оне одабране, украшене младошћу, здрављем или љепотом прогнозе нису срећније, напротив. Обично их њихова младост,

љепота и здравље доводе на праг забрањене љубави и гријеха; Аника постаје *мизлија вишеградска*, а Луна пребјегне Турчину Алији.

<p>Кад нађе студен дан са суснежицом и мрачним небом, Аника остаје у соби, наложи фуруну и седи поред ње гледајући ватру. Раскопча недра и положи руку под пазуху, мало ниже, тамо где се од мршавих девојачких ребара почињу да одвајају и издижу груди. Ту је кожа затегнута и најглађа на целом телу. Тако сатима притиште дланом то место и гледа ватру и лончиће у фуруни, као неке очи, и све јој казује нешто, и са свим се разговара. (2012: 134)</p> <p>И. Андрић, „Аникина времена“</p>	<p>Она је била стидна дјевојка. Стидне су све дјевојке кад стану пупати [...] И видјела је да јој је кожа на прсима бијела, да су јој дојке округле, једре, а на њима брадавке мале и румене. Имала је и један мали бен близу пазуха, а испод пазуха вириле су маље, коврчасте и увијек влажне. Стидно је прегледавала све то у огледалу, све комадић по комадић, разоткривала сад једну страну груди сад другу. (1979: 128)</p> <p>И. Самоковлија, „Од прољећа до прољећа“</p>
---	---

Унутрашња траума расцјепа, потекла од сукоба снова, страсти, нагона са оним што се у својој средини смије и може, доводи до идентитетских напрснућа која се не могу поправити. Будући да је такав сиже драмски заснован и акцензован, он неминовно тражи и одређену позорницу, а она је код обојице писаца таква да се у вези са њом најприје може говорити о прожимању приповиједних сензибилитета. „Нема у Самоковлији сликара специфичног *јеврејског* живота и *јеврејске* душе“, подвући ће Скендер Куленовић, али има истинске драме живота, борбе и слома бића. А драматургија егзистенције тражи позорницу, призива јасно оцртане профиле јунака у стрепњи, отпору или грчу, у болним тежњама и стремљењима. Та је позорница Самоковлији и Андрићу јединствена, класично драмски строга, хронотоп њеног сижеа лако се и прецизно установљава – најприје Сарајево, затим слив ријеке Дрине⁹ (са Вишеградом, Гораждем, Жепом), и још покоја босанска касаба стиснута у жупној ријечној котлини, а притиснута брдом и планинама.

Иако временски захвата много даље и шире него Самоковлија, Андрић се често враћа посљедним деценијама деветнаестог вијека: чак петнаест пута у сабраним приповијеткама Андрићевим наилази се на годину 1878. („Мара милосница“ смјештена је „пред саму аустријску окупацију“). *Носач Самуел*, пак, ситуиран је у 1874. и 1875, а *Саручин дуи* и *Како је Рафаел њосџао човјек*, по логици наративне темпоралности, догађају се свега неколико година касније. Највећи дио свог проз-

⁹ И док је Андрићеву опсесију том искричавом и плаховитом ријеком беспотребно илустровати, Самоковлија је ту љубав експлицирао у једном интервјуу: „Дрина је за мене један од најдубљих доживљаја. Заносила ме је као неко живо, божанствено биће“.

ног корпуса, како примјећује С. Куленовић, Самоковлија је „амбијетирао у Босну као турски вилајет, који је ишчезао прије његовог рођења, и у Босну као нову аустријску провинцију“ (Куленовић 1972: 16), што је одредница коју бисмо мирне душе и без икакве штете могли ставити и уз Андрићево приповиједно дјело. На неки начин узбудљиво је помислити како Андрићеви и Самоковлијини ликови корачају један наспрам другог; да под истим сарајевским небом коначе Мара милосница и Самуелова Саруча, ујак Шимон и Вели-паша, Хајмачова Луна и Аника. То је свијет по којем се већ ухватила патина, али чији смо траг ишчезнућа још у стању да уочимо. И зато је сигнификантно упоредити шта се бира као вриједно чувања:

<p>У пространој и живој Чаршији постоји, као изгубљен, један тесан и кра-так сокак који нема свог имена него је познат као огранак Великих сарача. И ту су само сарачки мајстори и обућарске занатлије за меку обућу, али они мањи и новији. (Петнаестак дућана свега.) Они седе, подвијених ногу и оборене главе, кроје и секу кожу, пирлитају и пулају коњску опрему, а има их који просто крпе обућу и дућан им више личи на очичан овећи сандук који се залепио за праву радњу неког правог мајстора. Али сви су они, заједно са тим својим сокачићем, у свему и по свему део Чаршије и живе њеним животом и дишу њеним духом. (2012: 588)</p> <p>И. Андрић, „Сарачи“</p>	<p>Лимарска улица (тако је он звао ту малу уску улицу с неколико лимарских радњи) привлачила га је већ годинама.</p> <p>Била је сриједа, добро се сјећа, кад је први пут закорачио у њу. Силна бука која га је дочекала одмах на ћошку готово га је свега збунила. Држао је прсте на ушима и мрштио лице, али кад је видио како лимари ударају дрвеним чекићима по лиму, како га вјешто савијају, режу, заврћу и закивају и како одједном у својим црним рукама обрћу готове цезве, лијевке, лампице и кофе, сав се занои. (1972: xx)</p> <p>И. Самоковлија, „Како је Рафаел постајао човјек“</p>
--	---

Ту смо, поновимо, на трагу најдубље емоционалне споне два приповиједна тона, која лежи у посредном изазивању афективности код читаоца преко утиска о физичким карактеристикама свијета у коме јунаци обитавају, окружења од кога су нераздвојни и које је дио њих самих. Овдје нас, дакле, аспект обликовања атмосфере – онај који зависи од природе предочене спацијалности – нарочито занима. Емотивни ангажман и адресанта и реципијента нужен је јер о простору читалац не може сазнати ништа без дескрипције приповиједног гласа и његових описа и извјештаја: „Просторне релације могу се конструисати на базичном и релативно стабилном топографском нивоу, повезујући објекте и локације, али исто тако могу проистећи из покрета ствари и људи по наративном свијету“ (Брицман

2007: 55, превод је наш). Ако наратори притом транспонују објективно постојећу средину, па је бирају још и као практично једину позорницу свих дешавања, неминован је закључак да се и на нивоу наративног сензибилитета рачуна на одговарајући пријем – у смислу препознавања импликација које описани простор сам по себи носи. Ово је у литератури важна дистинкција у односу на нелитерарни текст и његово ситуирање догађаја – сам по себи, простор и његове географске одлике базично су неутралне, па тек у књижевној стилизацији добијају емотивну надградњу.

О каквом је простору ријеч, за Андрића је већ иконично, мада би се исто могло рећи и за Самоковлију да су границе препознатљивости и популарности његове прозе нешто шире него што је то данас случај. Стиснут у касаби наткриљеном масивним планинама или бреговима, у котлини, стијешњен у кућерцима, уским улицама, у махалама, бијен немаштином колико и зимом и врућином, оштрим вјетром, дављен влажном маглом, несрећом, страхом и сваком другом несигурношћу сиромашног човјека који није припадник повлашћене класе, ситни *иксан* живи у непрестаном страху и тјескоби који као да се згушњавају у тај неудобни, збијени простор око и изнад њега, непријатељски а уједно и сопствени. Природа тог крајолика сагледава се и очима странца:

„Двојица официра псују, отирући зној.

– Сестру им, њима и њиховој Босни! Зар је ово нека земља? Пењеш се, пењеш, и ломиш као да ћеш у небо стићи, а кад се испнеш, нема ништа: нови камењак и нова стрмина.

– Пфу! Тухаф вилајет. (Андрић 2012: 92)“

И сама перспектива, у којој је поглед ограничен на једну уску траку пејзажа и неба, срачуната је да у субјекту умањи осјећање сопствених домета и егзистенцијалне ширине: „А доље под махалом, гдје се мале кућице стјешњале међу кућама зиданим по плану, сједјела је његова Луна крај отвореног прозора и гледала у комадићак неба и оно мало зеленила што се спушта одозго са бријега“ (Самоковлија 1972: 127). Код Андрића, пак, касаба је „збијена у гомилу“, кућице у њој мале и погнуте, „лежи у котлини, [...] тако стиснута вијенцем брегова да јој се последње кућице ослањају о њихове изданке, љети бијена сушама а зими усовима, у прољеће неочекиваним мразовима“ (Андрић 2012: 40). Ликови живе у збијеним собичцима, ограђеним авлијама, међу суграђанима чија лица нису много другачија од неблагонаклоног окружења: „Кад би младић дорастао, оженио се, стекао дјецу и навршио двадесет пету годину, он је већ био оборужан за живот у касаби и завршен као тип: мрк, погнут, жилав, оштра змиркава погледа, послован, понајвише ћутљив и забринут“ (Андрић 2012: 40).

У таквој егзистенцијалној парадигми, у којој „земља стење а небеса ћуте“ и нема никога и ничега што ликове закриљује, помаже, неправда јунаке наводи на пркос и гњев упућен самом Богу. И ту се налазе паралелни одсјечци, у којима је осјећање апсолутне немоћи осликано толико оштро да је малтене опипљиво.

<p>Младић је један тренутак гледао у рањену руку, а онда подиже и забаци главу и са лицем окренутим ка небу поче да изговара страшне и тешке псовке [...] говорио их је стегнутих зуба и згрчена лица, обраћајући се право богу. Говорио је своја хуљења као што људи који знају да их нико не гледа и не види изговарају речи усрдне молитве у најтежим тренуцима. (2012: 196)</p> <p>И. Андрић, „Мила и Прелац“</p>	<p>Самуел је одједном успорио читање, подигао глас и гледајући у таваницу, издижући малу молитвену књигу увис, изговарао је сваку ријеч као да казује неке своје ведре наде или неке тешке пријетње. (1972: 96)</p> <p>И. Самоковлија, „Соломоново слово“</p>
---	---

Темпорална категорија наратије код обојице писаца се повремено осамостаљује и у једној митско-архетипској димензији, са атрибутима хтонског бића, добија одсудну улогу у догађајима. Прољећа су код једног приповједача *јомамна*, а код другог *зла*. „Бијаше оскудно и водоплавно прољеће при свршетку“ (Андрић 2012: 35), „Било је неко зло и хладно прољеће које није никако дало лету да гране“ (Андрић 2012: 74), „А тада је дошло оно поамно прољеће“ (Самоковлија 1972: 125). И за оба писца посебна, и животодавна и непријатељска ријека, Дрина, поприма често такве атрибуте (у *На Дрини ћурија* код Андрића, у приповиједи „Дрина“ код Самоковлије). У јесен, пак, кад у Босни роде њене чувене шљиве, и сиротиња има своје празничне дане, вријеме обиља, код оба приповједача оживи авлија и народ се скупиле око ракијских и казана с пекмезом, провале дуго пригушивано весеље и пјесма.

На самом крају, умјесто закључка – о срећи.

У физичкој и душевној прикљештености, приклопљености стрминама и небом, и код Андрића и код Самоковлије истински је срећан, па и тада само на махове, драгоцене тренутке,¹⁰ само онај *иксан* који или улови мало домаћег спокоја, међу комшијама и укућанима, око огњишта, или онај који истутњи све страсти и преболи амбиције, жудње и крупне

¹⁰ Ту је Андрићев приповједач изричит: „Тај акценат казује да се свака срећа и свако постојање могу сваког трена претворити у нешто што је противно од њих, а то их и чини тако несталним и – тако дивним и драгоценим“ (Андрић 2012: 496).

снове. Као противтежа апокалипси у малом, слому микрокосмоса једног бића, стоји мир прегорених жеља и нада. Та тврда и посна срећа је срећа несретног Ђоркана који се последије страшних батина и убоја, сломљеног срца смије „гласно од задовољства да је све то прошло и да је сам и весео и слободан“ (Андрић 2012: 29), срећа усидјелице Анице, најстарије од дјете Пекушућа, чија је снага прешла у троје млађих али чије „прегореле очи“ „најлепше знају како треба живети“, ¹¹ а код Самоковлије нирванска радост прохујалих година, кад „се најпослије живот не утиша и не поста једнолик, сталан и сигуран“ (1972: 174).

ЛИТЕРАТУРА

Бриџман 2007: Бриџман, Тереза (Teresa Bridgeman). „Time and space: Approaches to space in narrative“. У: *The Cambridge Companion to Narrative*, ed. David Herman, Cambridge University Press.

Вучковић 1986: Вучковић, Радован. „Иво Андрић и Исак Самоковлија“. У: *Зборник радова о Исаку Самоковлији*. Ур. Станиша Тутњевић. Институт за књижевност: Академија наука Босне и Херцеговине. Сарајево.

Гумбрехт 2012: Gumbrecht, Hans. *Atmosphere, Mood, Stimmung: On a Hidden Potential of Literature*. Stanford University Press.

Куленовић 1972: Куленовић, Скендер. „Гама и ријеч Исака Самоковлије“. У: Самоковлија, Исак. *Приповијетке*. Матица српска, СКЗ. Нови Сад, Београд.

Принс 2011: Принс, Џералд. *Наратолошки речник*. Службени гласник, Београд.

Речник књижевних термина. Романов, Бањалука, 2001.

¹¹ Чак и ова тема – жртвовања једног приватног дјевојачког живота – носи подударност у посматраним опусима, посебно када је, што је опет код обојице случај, постављена контрастивно крај судбина оних дјевојака и жена чије су љубав и страст кумовале трагичним судбинама. Њоме се бави опширније Самоковлија у вези са животом Саруче, а Андрић у „Првим сусретима“. Такво добровољно изгнанство из сопственог живота налази на јасно одобравање заједнице, али, још је занимљивије – и приповједачке инстанце: „Сви су је хвалили“, вели кратко Самоковлијин приповједач, а Андрићев опсервира: „А поред њих Аница, за главу виша од свих, исцрпена, танка и као избрушена, бледих усана и сјајних као прегорелих очију које све прате и све морају да виде. Ко их посматра тако окупљене око јела, тај, и да ништа не зна о судбини ове породице, може да види јасно да су све снаге и сокови из ове мршаве ‘ане’ прешли с временом у ово троје одрасле деце, али исто тако може да разабере јасно да она, и поред тога, највише снаге има у себи, најбоље може да ради, и најлепше зна како треба живети“ (Андрић 2012: 597).

Понешто од те нирванске среће непромјенљивости поприма и очовјечен простор. „Тако је одвајкада пролазио живот брегова у *здравој једноличности*“, каже се у „Рзавским бреговима“ (Андрић 2012: 64, подвлачење наше).

Хоган 2011: Хоган, Патрик Колм. *Affective Narratology: The Emotional Structure of Stories*. University of Nebraska Press.

The Cambridge Introduction to Narrative. Edited by H. Porter Abbott. Cambridge University Press,

The Cambridge Companion to Narrative. Edited by David Herman. Cambridge University Press, 2007.

ИЗВОРИ:

Андрић 1997: Андрић, Иво. *На Дрини ћуџија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Андрић 1997а: Андрић, Иво. *Умешник и његово дело*. Просвета, Београд.

Андрић 2012: Андрић, Иво. *Сабране џиријовејке*. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд.

Самоковлија 1972: Самоковлија, Исак. *Пријовијејке*. Матица српска, СКЗ. Нови Сад, Београд.

Самоковлија 1989: Самоковлија, Исак. *Носач Самуел*. Свјетлост, Сарајево.

Nedeljka V. Bjelanović

IVO ANDRIĆ AND ISAK SAMOKOVLJA
– interference of narrative sensibility

S u m m a r y

In the paper the accent is placed on a specific atmosphere, the tone and emotional quality of the prose that is being analyzed. Most attention is paid to the personal impressions and frustration of individual characters, collective emotions, cultural models, the image of the world and the construction of a particular chronotop, which is the same for both writers. Comparative reading with focus on the mentioned phenomena has shown that narrative sensibilities of two great narrators are related: they include similar or identical themes, choose similar novel characters, situate events in the same space-time frames and, most importantly, count on the particularly receptive and intuitive audience.

